

Het heterodoxe marxisme van Pierre Bourdieu

“Écrasons l’infâme”

► Luc Vanmarcke

Pierre Bourdieu is ongetwijfeld een van de zeldzame sleutelautores in het kleine veld van de hedendaagse sociale wetenschappen. Weliswaar heeft Bourdieu er altijd naar gestreefd zijn beroep van wetenschapper te combineren met een intellectuele roeping die sociaal-ethisch van aard is. Tegelijk echter stelt hij vragen bij de vaak eigengereide pretenties van de geëngageerde wetenschapper. Hij legt dan ook voortdurend de nadruk op de sociale voorwaarden die het maatschappelijke functioneren van intellectuelen ordenen. In de ogen van Bourdieu is wetenschappelijke productie immers het resultaat van georganiseerde arbeid. Zoals andere kent ook de manier waarop wetenschap wordt geproduceerd, technische, sociale en ideologische productieverhoudingen, en wel in de vorm van specifieke kapitaalsdistributiestructuren. De productie van wetenschap is een voorbeeld van zijn theorie over culturele of, zo je wilt, symbolische velden.

Symbolische veld- en veldeneconomieën

Bourdieu definieert de samenleving als een temporeel-ruimtelijk complex van zich onderling verhoudende velden en subvelden. Een veld is een gestructureerd netwerk van relaties tussen actuele en ook potentiële veldposities, gegeven de materiële verdelingsopbouw van veldspecifiek kapitaal. Die opbouw is tegelijk een distributiestructuur van maatschappelijke kansen en beperkingen. Een veld omvat verder minder of meer veldspecifieke symbolische systemen, waarin de geconstitueerde verdelingsregimes van kapitaal begrijpelijk gemaakt en al dan niet gelegitimeerd worden. Binnen elk veld treden voortdurend conflicten op. Die conflicten gaan nu eens om de materiële of veldinfrastructuur, dan weer om de symbolische of suprastructurele positieverdelingen, maar het vaakst nog om beide tegelijk. Behalve een interne

veldeconomie is er ook nog een externe veldeneconomie werkzaam. Velden en subvelden zijn immers ook onderling gestructureerd. Die uitwendige structuur staat des te meer aanhoudend ter discussie.

De uitwendige veldeneconomie draait meestal om het realiseren of de afbouw van veldautonomie. “Veldautonomie” houdt in dat een veld zo goed als volkomen onafhankelijk van andere velden functioneert. De term “veldheteronomie” wijst andersom in de richting van meer of minder aanzienlijke veldexterne invloed van een gegeven veld op een ander veld. De externe hiërarchie tussen de verschillende velden en subvelden heeft namelijk ook invloed op de interne distributiestructuur van kapitaalsposities evenals op de symbolische ordening van een welbepaald veld. Interne veldrelatiestructuren brengen andersom ook veldexterne effecten met zich mee. Die effecten houden zowel met de inwerking tussen de verschillende velden en subvelden als met veldinterne structuren verband. Wie heel precies, ja regelneverig is, spreekt om die reden van, behalve “veldinterne economieën”, “veldexterne veldinterne economieën” en “veldexterne veldinterne economieën”.

De term “veldspecifiek kapitaal” geeft aan dat er dus verschillende types en subtypes van kapitaal zijn. Net zo goed als er ook allerlei gedifferentieerde maatschappelijke velden en subvelden bestaan. Je hebt bijvoorbeeld economisch kapitaal, cultureel kapitaal, sociaal kapitaal, politiek kapitaal. Zoals je ook kan spreken over het “economische veld”, het “culturele veld”, het “politie-

ke veld”, enzovoort. Naast voornoemde kent Bourdieu ook nog een bijzonder kapitaalstype, het symbolische kapitaal. De benaming “symbolisch kapitaal” wijst niet zozeer in de richting van materiële kapitaalsproporties dan wel van een symbolische kapitaalsindex die de waardeverhoudingen weergeeft tussen verschillende kapitaalstypes of subtypes binnen een veld en over de diverse velden heen.

Een andere indeling van het kapitaal die complementair is aan voorgaande in types en subtypes, is de indeling in kapitaalsvormen. Die indeling in kapitaalsvormen is met name voor het culturele kapitaal zeer relevant. Cultureel kapitaal toont zich onder geobjectiveerde vorm of staat, onder geïnstitutionaliseerde vorm en, in het bijzonder, onder geïncorporeerde vorm. Cultureel kapitaal in geobjectiveerde vorm of staat is cultureel kapitaal, geobjectiveerd in materiële dragers, bijvoorbeeld schilderijen. Onder kapitaal in geïnstitutionaliseerde vorm verstaat Bourdieu in de eerste plaats langs diploma’s en getuigschriften allerhande officieel erkende onderwijs- en vormingskwalificaties. Cultureel kapitaal in geïncorporeerde vorm tenslotte is cultureel kapitaal, geaccumuleerd in een habitus.

Bourdieu hecht bijzonder belang aan dit cultureel kapitaal, belichaamd in een habitus. Een habitus omvat een set van schema’s, waarbij ervarings- of kennis-, waarderings- en gedragspraktijken van sociale actoren worden begrensd door ze in betekenskaders te plaatsen. Die kaders of schema’s noemt Bourdieu “disposities”. Omgekeerd functioneert een habitus tegelijkertijd als een generatieve structuur die specifieke kennis- en waarderingspraktijken en overige gedragsvariabelen voortbrengt. Kennis- en waarderingspraktijken noemt Bourdieu “smaken”. Ervarings- of kennis-, waarderings- en gedragspraktijken bij elkaar maken leefstijlen uit. Smaken, leefstijlen en disposities zijn klassenspecifiek. Ze zijn daarenboven hiërarchisch gestructureerd. Sommige habituskenmerken hebben grote, symbolische waarde, andere veel minder of helemaal geen.

Bourdieu maakt dus een onderscheid tussen economisch kapitaal en cultureel kapitaal. Dit brengt hem ertoe voor te stellen om, in plaats van een dichotoom marxistisch klassenmodel, een bifocusaal stratificatieschema te gebruiken. Dit schema laat in zijn meest eenvoudige vorm vier kwa-

dranten zien. De verticale as van het model geeft het totale volume aan geaccumuleerd kapitaalvolume weer; de horizontale as de verhouding tussen de volumes aan cultureel en aan economisch kapitaal. Boven aan het assenstel vind je dus de bezitters van veel en hooggewaardeerd kapitaal, onderaan diegenen die weinig kapitaal bezitten. Links vind je diegenen terug die vooral economisch kapitaal bezitten, rechts diegenen die onevenredig veel cultureel kapitaal bezitten, in het midden diegenen die even veel – of even weinig – cultureel als economisch bezitten. Nu besteedt Bourdieu speciaal aandacht aan die sociale strata die door een ambigue kapitaalpositie¹, bijvoorbeeld het bezit van veel cultureel maar weinig economisch kapitaal, worden gekarakteriseerd. Ambigue kapitaalposities geven namelijk bij uitstek aanleiding om geconstitueerde interne veldverhoudingen en externe veldenverhoudingen in vraag te stellen. Intellectuelen bekleden in vele gevallen zo een ambigue klassenpositie. Ook al werkt er tegelijkertijd een structurele homologie tussen de sociale ongelijkheidsverhoudingen inzake cultureel kapitaal en economisch kapitaal.

Veel van het werk van Bourdieu kent een lange voorgeschiedenis en is de immer voorlopige uitkomst van opeenvolgende herzieningen en specificaties, of van de verdere toepassing van eerder gewonnen inzichten op steeds andere probleemvelden. In tegenstelling tot de vakdeskundige die zich alsmaar dieper in zijn onderwerp ingraaft, zet Bourdieu daarom na iedere figuur eerst weer een andere onderzoeksbeweging in. Bourdieu is er zeer voor beducht, zich in een thematisch specialisme op te sluiten. Hij legt het juist voortdurend aan op de constructie van vergelijkingen tussen wetenschappelijke modelprestaties, die soms uitdrukkelijk worden geformuleerd maar, vaker nog, impliciet aanwezig zijn. Zijn schrijfstijl kenmerkt zich bijaldien door een uitgesproken metaforiek, die de teksten lijken te versluiten en het lezen ervan uiterst laborieus maakt.

De door Bourdieu meest gesmaakte wijze van denken bestaat bij uitstek uit generaliseren door middel van wat hij “gecontroleerde analogieën” noemt. Aldus ontleent hij het model voor zijn studies over de structuur en dynamiek van het culturele veld aan de analytische concepten en schema’s die constitutief zijn voor de godsdienstsociologie van Max Weber. Weber gaat zelf het sociale fenomeen religie te lijf met een begrippenstelsel

dat overgenomen is uit de politieke economie. Zo ook sluiten de concepten van Bourdieu inzake sociale stratificatie en zijn groot aantal daarvoor verzamelde empirische bevindingen, nauw aan bij vroeger opgezette theorievorming en onderzoek. Het is bijvoorbeeld niet moeilijk enige verwantschap te vermoeden tussen de noties 'bezits-' en 'verwervingsklasse' als ook 'stand' bij Weber, en, respectievelijk, 'economisch kapitaal', 'cultureel kapitaal' en 'habitus' bij Bourdieu². De belangrijkste bijdrage van Bourdieu tot de stratificatiekritiek betreft dan ook minder onderzoeksdata, dan wel hypothesevorming, gericht op de verklaring van reproductie en legitimering van sociale ongelijkheidsrelaties.

Alexander versus Bourdieu³

Het uitgesproken complexe begrippenapparaat en de analytische modellen die Bourdieu heeft ontwikkeld, vormen, zoals bij elke belangrijke wetenschappelijke theorie, een *mixtum compositum* van heel verscheiden paradigmatische uitgangspunten, conceptuele strategieën en empirische bevindingen. Engels herinnerde er graag aan dat de sociologie van Marx gesmeed was uit een haast onbeschaaamd samenstel van fragmenten: uit de Duitse idealistische filosofie; uit de politieke economie, die in de negentiende-eeuwse maatschappelijke reflectie in Groot-Britannië de dienst uitmaakte; en uit het Franse vroegsocialisme. Kant, Fichte en Hegel; Adam Smith, David Ricardo en John Stuart Mill; Babeuf, Fourier en Saint-Simon maken naast anderen de bronnen van de kritiek van Marx uit. Zo ook zijn de theorieën van Bourdieu gesmeed uit de kruising van een wirwar aan filosofische en sociohistorische tradities: Marx, Mauss, Durkheim en Weber, Cassirer, Wittgenstein⁴, Husserl, Lévi-Strauss, Merleau-Ponty, Austin, Bachelard en Panofsky⁵. Het canonieke denken houdt weliswaar die tradities het liefst gescheiden. Het definieert ze zelfs als antagonistisch. Net zomin dus als je het marxisme zo maar Hegeliaans kan noemen, noch het tot een kritische variëteit van de politieke economie van het klassieke kapitalisme kan versmallen, is het moeilijk houdbaar en praktisch al helemaal contra-productief, de sociologie van Pierre Bourdieu in toto tot een enkele van haar diverse bronnen terug te voeren. Het doet er trouwens niet toe of je dan verwijst naar Marx, naar Weber of naar Durkheim⁶. Een dergelijke reductie is des te onzinniger nu de recente historiografie van het structuralisme en poststructuralisme in Frankrijk⁷ overtuigend aantoonde dat Marx een enigszins paradoxale plaats

inneemt in het pantheon van "meesterdenkers" toentertijd: vrij centraal voor wat de sociaal-politieke interesses aangaat, maar veeleer marginaal inzake meer theoretische kwesties.

Tegelijk kun je echter nauwelijks om de kritieken heen, waarin precies de surdeterminatie van de concepten en theorieën van Bourdieu door het marxistische denkmiddel wordt benadrukt⁸. Het slothoofdstuk van het boek van de Amerikaanse structuur-functionalist of, zo je wilt, neo-Parsonsiaan Jeffrey C. Alexander, *Fin de Siècle Social Theory. Relativism, Reduction and the Problem of Reason*⁹, dat recent ook in het Frans verschenen is¹⁰, neemt in dit type van afkeurende Bourdieu-interpretaties een bijzondere plaats in.

'Intrinsiek heeft het werk van Bourdieu nauwelijks waarde.' Dat is zowaar het uitgangspunt van Alexander. "Ik stel vast dat de sociologie van Bourdieu onherstelbaar onvolkomen is, zowel op het theoretische als op het empirische vlak, en ook wat de ideologische en ethische uitgangspunten en eindtermen ervan betreft. Ze verniet de sociologische principes van interactie en communicatie, en ze miskent de institutionele en culturele basis van dagelijkse leefstijlen; om nog te zwijgen over de morele en humane mogelijkheden die besloten liggen in deze interpretatiekaders, die door Bourdieu volstrekt worden verwaarloosd."¹¹ Niettemin kennen de theorieën van Bourdieu een grote weerklank, in de eerste plaats in Frankrijk maar ook daarbuiten. Dat komt omdat ze naadloos aansluiten bij de dominante symboliek van het intellectuele veld, toen en deels – behoudens tegenindicatie – ook nu nog. "Net als Habermas heeft Bourdieu desperaat heldhaftig een reconstructie van het historisch materialisme bijverd [...] Als je de metasociologie van de kennis die Bourdieu hier verheimelijkt, laat gelden, kun je zeggen dat de 'Bourdieu'siaanse *persona*' des te meer een distinctiemiddel is geworden, nu de marxistische traditie met ondergang wordt bedreigd."¹²

De opmerkingen die Alexander formuleert, zijn tegenzeggen deels terecht. Ze liggen ten andere - en dat is een enigszins paradoxale vaststelling - precies in de lijn van Bourdieu's beschrijving en verklaring van veel voorkomende sociale dynamieken. Bourdieu heeft de structuur van die ontwikkelingen met de term "interne veldeconomie" geconceptualiseerd. Maar dat is natuurlijk niet het eieren eten. Interne veldeconomieën namelijk zijn nooit zomaar interne veldeconomieën: maatschappelijke velden functione-

ren slechts relatief autonoom van elkaar. De actuele en potentiële, materiële en symbolische kapitaalverhoudingen binnen een bepaald veld worden ook altijd zowel bepaald door als dat ze invloed hebben op de kapitaalsposities binnen andere velden. Deze bepaling door en invloed op, geldt ook voor de relatiestructuur tussen de verschillende velden en subvelden onderling. Die inwerking, die Alexander volkomen over het hoofd ziet, of zelfs schandelijk wil verstoppen, noemde ik hoger “veldexterne veldinterne economie” en “veldexterne veldeninterne economie”.

Alexander klinkt, volkomen ten onrechte, de concepten en theorieën die Bourdieu heeft ontwikkeld, geheel en al aan die van Marx vast. Die veldinterne, theoretische reductie nu heeft heel wat gewilde of feitelijke, praktische, waaronder ook veldexterne, gevolgen. Ze maakt namelijk de denksystemen van Bourdieu tot een makkelijker mikpunt voor conservatieve kritiek, zowel binnen als buiten het veld van de actuele maatschappijwetenschap. Wat die behoudsgezinde kritiek inhoudt en vooral wat de maatschappelijke effecten ervan kunnen zijn, wordt meteen duidelijk als je iets breder gaat richten. Je opent dan de focus op de gemeenschappelijke sokkel die elke enigszins uitgewerkte hedendaagse sociologische theorie draagt. Je kunt er, als je dat al wilt, om het even welk eerstejaarshandboek op na slaan; vier moederprestaties constitueren de basis van de actuele sociologie: het conflictparadigma, het structuur-functionalistische paradigma, het symbolisch-interactionistische paradigma en het sociale ruilparadigma¹³. Voor het eerste paradigma staat de marxistische theorie model; voor het tweede, de theorie van Durkheim; voor het derde, die van Weber; en voor het vierde zijn onder anderen Mauss, Lévi-Strauss en alleszins Simmel voorbeelden. Drie kerninzichten die Bourdieu met Marx, maar ook met Weber en Durkheim, ja, met Mauss, Lévi-Strauss en Simmel deelt en die in conservatieve sociologieën¹⁴, zoals die waar Alexander de zegsman van is, recurrent worden miskend, geven aan dit gezamenlijke erfdeel min of meer gestalte.

Het eerste van die inzichten houdt verband met het afwijzen van de “zuivere theorie” als een volkomen op zichzelf betrokken functiesysteem. De sociale wetenschapper wordt in dat geval een soort “gewichtloosheid”¹⁵ tegenover maatschappelijke structuren en contradicties toegekend. Voor Bourdieu, net als voor Marx en Durkheim, en helemaal tegengesteld aan bijvoorbeeld Merton, de claim van zuivere theorie op een regressie in de “ideologische methode” die Marx bij de jonge Hegelianen zo gedreven bekritiseerde. Durkheim zegt niets anders als hij van de socioloog eist dat die “in de plaats van zich in metafysische overpeinzingen te vermeien, de ‘sociale feiten’ als onderwerp van zijn onderzoek moet nemen”¹⁶. Ook Bourdieu weigert zich te laten verleiden door de mysterieuze charmes van de “theoretische logica in de sociologie”. “Wetenschappelijke werken, helemaal anders dan theoretische teksten, verlangen geen opgaan in verwijderde bespiegelingen, die voor het literaire en filosofische zo karakterstiek zijn. Ze ontstaan daarentegen uit de botsing met praktische ervaringen. Die ervaringen werkelijk begrijpen, is ze laten herleven onder een andere vorm van concrete arbeid, even productief als hun oorspronkelijk gebeuren, en geheel en al tegengesteld aan het afstandelijke commentaar van tekstfanatici en -idealisten¹⁷, een even machteloos als onvruchtbaar metadiscours.”¹⁸

Ten tweede: Bourdieu deelt met Marx, en ook met Durkheim en met Simmel, een relationele opvatting van het sociale die noodt tot een deconstructie van het hele netwerk van tijd-ruimtelijke contextfactoren waarop interactie, communicatie en maatschappelijke verhoudingen steunen. Je kunt die relationele elementen niet vatten als je – zoals symbolisch-interactionisten dat doen, en zoals je dat ook terugvindt in theorieën over individuele sociale ruil¹⁹, die in vele opzichten een sociologisch duplicaat van het economische marktmodel betekenen – een beroep doet op de loutere betekenissen of waarden en ambities van diegenen die er deel van uit maken²⁰. Neen, je moet precies oog hebben voor de onbewuste oorzaken en de sociale aspecten van interactie en communicatie die de

Het is trouwens precies om die conflictuele dimensie van de maatschappelijke realiteit te onderstrepen dat Bourdieu de term ‘veld’ verkiest boven de term ‘structuur’

actoren blijvend ontsnappen.²¹ Een gelijksoortige gedachtegang vind je natuurlijk bij Bourdieu terug. Habitus, cultureel kapitaal, veld, doxa, symbolisch geweld: het zijn alle concepten door Bourdieu ontwikkeld, om precies die relationele antecedenten en effecten streng te beklemtonen. Ze staan diep ingeschreven in wat Bourdieu “de objectiviteit van de eerste orde” noemt. Dit is de materiële verdelingsstructuur van maatschappelijke kansen en onkansen. Maar ook in “de objectiviteit van de tweede, de symbolische orde”, die zich bij uitstek toont in het in habituskenmerken belichaamd cultureel kapitaal. Alsook in de dialectiek tussen beide, die structuur en werking van en tussen de diverse maatschappelijke velden mede bepaalt. Marx, Durkheim en Bourdieu hebben hier *rendez-vous*: in de ambitie van een sociohistorische *grand theory*, waarin je het hele spectrum van maatschappelijke verschijnselen kan vatten, tot en met die die het meest weerstand lijken te bieden aan een dergelijke analyse, zoals bewustzijn of ideologie bij Marx, zelfmoord bij Durkheim of smaak bij Bourdieu.

Tenslotte is er nog een derde punt. Hier onderscheiden Marx en Bourdieu zich duidelijk van Durkheim – omdat Durkheim toch in meer of mindere mate een organicistisch of, in verwijzing naar Parsons, structuur-functionalistische systeemtheoreticus is –, maar komen dan weer dicht bij Weber te staan, in die zin dat hun uitgangspunt met betrekking tot de globale sociale werkelijkheid gevonden wordt in de tegenstellingen en conflicten zonder einde²². Sociale configuraties zijn per definitie oorzaak en effect van strijd: de klassenstrijd bij Marx, de classificatiestrijd bij Bourdieu. “Smaak classificeert en classificeert wie classificeert.”²³ Het is trouwens precies om die conflictuele dimensie van de maatschappelijke realiteit te onderstrepen dat Bourdieu de term ‘veld’ verkiest boven de term ‘structuur’²⁴. Bourdieu slaat hier een brug tussen Marx en Weber. Voor Weber, net als voor Marx natuurlijk, is elke vorm van sociaal handelen fundamenteel door dominantieverhoudingen geconditioneerd. En hij heeft de formulering van het veldbegrip aan de materialistische godsdienstsociologie van Weber ontleend²⁵.

Marx of Bourdieu? Bourdieu en Marx? Orthodoxie of heterodoxie? Het komt er niet zozeer op aan de wereld alleen maar anders te begrijpen. Het belangrijkste blijft die ook daadwerkelijk te veranderen, zoals je wel begrijpt.

NOTEN

1. Cf. E.O. WRIGHT E.A.: *The American Class Structure*, *American Sociological Review*, 1982: 47, blz. 709-726; E.O. WRIGHT: *Classes*, London, Verso, 1985.
2. M. WEBER: *Wirtschaft und Gesellschaft*, (Tübingen, Mohr, 1956¹⁹²²), [Gedeeltelijk vertaald in: *Gezag en bureaucratie*, Rotterdam, Universitaire Pers, 1972]; zie ook: A. BENSCHOP: *Sociale ongelijkheid en klassen. Max Weber's bijdrage aan de theorie van sociale ongelijkheid en klassen*, <http://www.pscw.uva.nl/sociosite/WEBER/>.
3. L. WACQUANT: *Notes tardives sur le "marxisme" de Bourdieu*. *Actuel Marx*, 1996: 20, [themanummer: J. BIDET EN C. LENEVEU (ED.): *Autour de Pierre Bourdieu*], blz. 83-90, [verder aangeduid als LW]; eveneens: <http://www.homme-moderne.org/societe/socio/wacquant/pbnotar.html>. Vgl. G. MAUGER: *Marxismes et sociologies critiques. De Marx à Bourdieu*, <http://www.lcr-rouge.org> <http://www.lcr-rouge.org/debat/debat398.html>.
4. Cf. J. BOUVERESSE: *Règles, dispositions et habitus*, *Critique*, 1995: 579-580, blz. 573-594; C. CHAUVIRE: *Bourdieu/Wittgenstein: la force de l'habitus*, *Critique*, 1995: 579-580, blz. 543-553; C. TAYLOR: *To Follow a Rule*. M. HIORT (EDS.): *Rules and conventions*, Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 1992; [gecit. in LW].
5. Meer recent richt de zoektocht naar de theoretische antecedenten van Pierre Bourdieu zich naar de Angelsaksische filosofie en meer bepaald naar het pragmatisme van Earle dat aan de basis van Bourdieu's "praktijktheorie" zou liggen; zie o.m.: M. ABOULAFIA: *A (Neo)American in Paris: Bourdieu, Mead and Pragmatism*, R. SCHUSTERMAN: *Philosophers on Pierre Bourdieu*, Oxford, Basis Blackwell, 1996.
6. Cf. L. WACQUANT: *Durkheim et Bourdieu. Le socle commun et ses fissures*. *Critique*, 1995: 579-580, blz. 646-660; [gecit. in LW].
7. Cf. P. BOURDIEU: *Aspirant philosophe. Un point de vue sur le champ universitaire dans les années 50*. *Les enjeux philosophiques des années 50*, Paris, Éditions du Centre Pompidou, 1991, blz. 15-24; P. BOURDIEU EN J.-C. PASSERON: *Sociology and Philosophy in France Since 1945. Death and Resurrection of a Philosophy Without Subject*. *Social Research*, 1967: 24, blz. 162-212; V. DESCOMBES: *Le même et l'autre. Quarante-cinq ans de philosophie française. 1933-1978*, Paris, Minuit, 1986; D. ERIBON: *Michel Foucault*, Paris, Flammarion, 1989, [Ned. vert.: *Michel Foucault. Een biografie*, Amsterdam, Van Gennep, 1990]; [gecit. in LW].
8. Alexander kritiseert op dezelfde manier het "marxisme" in het werk van Britse onderzoekers in het veld van Cultural Studies, die op uiteenlopende wijze actief waren in Centre for Contemporary Cultural Studies te Birmingham, en hij stelt daar de Amerikaanse "pluralistische" variante van actuele cultuursociologie tegenover (S.J. SHERWOOD, P. SMITH EN J.C. ALEXANDER: *The British Are Coming... Again! The Hidden Agenda of 'Cultural Studies'*. *Contemporary Sociology*, 1993: 22, blz. 370-375.). Vgl. J. VLAASLAERS: *Culture-*

- le studies: een status quaestionis. J. VLASSELAERS EN J. BAETENS (RED.): *Handboek culturele studies. Concepten - problemen - methoden*, Leuven/Amersfoort, Acco, blz. 11-19; en J. BAETENS: *Culturele studies, politieke studies*. J. VLASSELAERS EN J. BAETENS (RED.): *O.c.*, blz.171-177.
9. London, Verso, 1995. Het is hoogst opmerkingwaardig dat dit essay door de uitgeverij Verso die nauw verwant is met New Left Review, is gepubliceerd. New Left Review was in de late jaren zestig en het begin van het daaropvolgende decennium zowat het Engelstalige uithangbord van het structuralistische marxisme en een belangrijke inspiratiebron voor de CCCS-medewerkers, maar heeft zich sindsdien volgens sommigen gemuteerd tot de spreekbuis van het ultraliberale cultureel pluralisme in de Verenigde Staten (Zie: J. BAETENS: *Culturele studies, politieke studies*. J. VLASSELAERS EN J. BAETENS (RED.): *O.c.*, blz.176-177).
 10. *La réduction. Critique de Bourdieu*, Paris, Les Éditions du Cerf, 2000.
 11. *Id.*: blz. 24.
 12. *Id.*: blz. 21.
 13. Cf. R. COLLINS: *Four Sociological Traditions*, New York/Oxford, Oxford University Press, 1994; E.C. CUFF EN G.C.F. PAYNE: *Perspectives in Sociology*, London, Allen and Unwin, 1980; G.C. KINLOCH: *Sociological Theory: its Development and Major Paradigms*, New York, McGraw-Hill 1977; [geciteerd in: J. VRANKEN EN E. HENDERICKX: *Het speelveld en de spelregels. Een inleiding tot de sociologie*, Leuven/Amersfoort, Acco, 2001⁸, blz. 79-111].
 14. Vgl.: "Zo vestigt zich een zonderlinge relatie, die niet zelden onopgemerkt blijft of onbegrepen is, tussen de neoliberale politiek en sommige fascistoïde vormen van rebelle bij diegenen die zich uitgesloten weten van die zogenaamde vernieuwing en, verstaanbaar maar onterecht, vooruitvluchten in het bloed- en bodemfantasma van het nationale, van het nationalisme. (Inderdaad, als neoliberale denkbeelden moeilijk te bestrijden zijn, dan is dat omdat het om een conservatisme gaat dat zich als progressisme vermomt, en omdat het neoliberalisme zodoende elke vorm van kritiek en, meer bepaald, deze kritieken die het argument van de vernieling van historische sociale verworvenheden aanvoeren, als conservatisme, ja archaïsme, kan bestempelen. Het is derhalve denkbaar dat regeringen die zichzelf sociaal-democratisch noemen, door ze onder het gemeenschappelijke etiket 'roodbruin' te marginaliseren, diegenen die het verloochen van de socialistische ideologie ter sprake brengen, in dezelfde zak stoppen met zij die de slachtoffers van die verloochening zijn en die deze regeringen aanrekenen wat in hun ogen het socialisme is.)" [P. BOURDIEU: *Contre-feux 2*, Paris, Éditions Raison d'agir/Seuil, 2001, blz.52].
 15. Vgl. de term "*freischwebende Intelligenz*" bij Mannheim; [K. MANNHEIM: *Ideology and Utopia. An Introduction to the Sociology of Knowledge*, New York, Harvest Books, 1955¹⁹²⁹].
 16. É. DURKHEIM: *Textes*. Volume 1: *Éléments d'une théorie sociale*, Paris, Éditions de Minuit, 1975, blz. 45, [gecit. in LW]; zie ook: *Id.*: *Les règles de la méthode sociologique*, Paris, Presses Universitaires de France, 1968¹⁸⁹⁵, [Ned. vert.: *De sociologische methode*, Antwerpen/Rotterdam, SWU, 1969].
 17. Zie: O. DE GRAEF: *Thick reading: Culturele studies, deconstructief poststructuralisme en een ethiek van het lezen*, J. VLASSELAERS EN J. BAETENS (RED.): *O.c.*, blz.166-168.
 18. P. BOURDIEU: *Les règles de l'art*, Paris, Seuil, 1992, blz. 254; [Ned. vert.: *De regels van de kunst. Wording en structuur van het literaire veld*, Amsterdam, Van Gennep, 1994].
 19. O.a. P. Blau, G.C. Homans, B. Malinowski en M. Olson.
 20. Kenschetsend voor de klassieke economie en het vrije-marktsysteem is inderdaad dat de publieke sfeer gemarginaliseerd wordt ten nadele van private belangen. De maatschappelijke werkelijkheid wordt opgevat als een spel van individuele actoren die enkel uit zijn op economische voordelen, bepaald door de ratio van maximale persoonlijke opbrengsten over minimaal persoonlijke kosten.
 21. É. DURKHEIM: *La conception matérialiste de l'histoire. La science sociale en action*, Paris, Presses Universitaires de France, 1970, blz. 245-254; [gecit. in LW].
 22. R. HARRISON: *Bourdieu and the Possibility of a Postmodern Sociology. Thesis Eleven*, 1993;36, blz. 36-50, [gecit. in LW]; zie verder: R. COLLINS: *O.c.*
 23. A. DE SWAAN: *Kwaliteit is klasse. De sociale wording en werking van het cultureel smaakverschil*. A. DE SWAAN, J. HEILBRON EN G. DE VRIES (RED.): *De draagbare De Swaan*. Amsterdam, Prometheus, 2000, blz. 121-147.
 24. P. BOURDIEU: *O.c.*, blz. 254-247.
 25. Cf. F. MORTIER: *La misère du monde socialiste*. R. DEVOS EN L. VANMARCKE (RED.): *De marges van de macht. Filosofie en politiek in Frankrijk: 1981-1995*, Leuven, Universitaire Pers, 1995, blz. 93-97.